

زمینه‌های پیدایش بیمه و پیشینه آن

احمد جمال‌زاده

استادیار الهیات دانشگاه سیستان و بلوچستان

چکیده

بیمه در زبان فارسی واژه‌ای جدید و اشتقاقی است و در لغت به معنای مصونیت در مقابل خطر و در اصطلاح قراردادی تضمینی در پرداخت خسارت است. مبانی نظری و زمینه‌های پیدایش بیمه پیشینه‌ای به قدمت مواجهه انسان با خطر دارد. در پیدایش بیمه دو گونه عوامل درونی و بیرونی مؤثر بوده است. بیمه‌گری در نیاز انسان به ایمنی در مقابل مخاطرات و آینده‌نگری او در تأمین آینده خویش ریشه دارد. از این رو نمونه‌هایی از بیمه ابتدایی در تاریخ همه اقوام و ملل یافت می‌شود. از حدود قرن چهاردهم میلادی بیمه به شکل نظام سامان یافته درآمد و مقررات مربوط به آن تدوین شد.

همراه با وقوع انقلاب صنعتی در سده هجدهم و گسترش خطرهای ناشی از ابزار صنعتی و مکانیکی انواع جدیدی از بیمه پدید آمد و گسترش یافت و همپای توسعه بیمه، سیستم بیمه‌ای نیز پیچیده و نیازمند به مدیریت فنی گردید.

اما بیمه در شکل جدید آن پیشینه زیادی در ایران ندارد برای نخستین بار در دوره قاجاریه، قرارداد بیمه‌ای بین دولت ایران و روسیه تزاری منعقد گردید و از این دوره به بعد بیمه در فرهنگ و ادب فارسی و قوانین موضوعه ایران وارد شد. اولین شرکت بیمه ایرانی در

سال ۱۳۱۴ شمسی تأسیس شد، و نخستین قانون بیمه‌ای در سال ۱۳۱۶ به تصویب مجلس شورای ملی رسید. مبانی بیمه در اندیشه و فرهنگ اسلامی نیز ریشه‌ای استوار دارد، اما عقد بیمه پس از رواج آن در یک قرن اخیر برای نخستین بار از فقیه نامور شیعه سید محمد کاظم طباطبایی مورد پرسش فقهی واقع شد و پیش از آن نامی از بیمه در فقه و حقوق اسلامی نیامده است. این مقاله به زمینه‌های پیدایش و ادوار تاریخی بیمه‌گذرو نظری دارد.

Further Reading

مقدمه

بیمه در شکل امروزی آن که پدیده‌ای نو در عرصه زندگی فردی و اجتماعی و اقتصادی بشر محسوب می‌شود، یکی از مظاهر تمدن بشری و از جمله نیازهای اساسی انسان امروزی به شمار می‌آید.

بیمه مانند بسیاری از نهادهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی دارای زمینه‌های ریشه دار با پیشینه تاریخی درازمدت است که از شکل ساده و ابتدایی شروع شده، همپای زمان متأثر از متغیرهایی چون افزایش خطر بر اساس نیازها، رشد کرده و امروزه به صورت یک جریان گسترده اجتماعی و نهاد بزرگ اقتصادی با مدیریت فنی پیچیده در آمده است از آنجا که تاریخ هر پدیده، بیانگر علل پیدایش و مراحل تحول و پیشرفت آن پدیده است در بررسی و تحلیل تاریخی هر موضوع، توجه به نیازها و مبانی، علل پیدایش، ادوار تکاملی آن از اهمیت خاصی برخوردار است. در بررسی تاریخی بیمه اثبات این امر مورد نظر است که مبانی بیمه دارای پیشینه درازمدت تاریخی و بیمه عقدی عقلایی است.

در آغاز این مقاله بحثی راجع به واژه‌شناسی بیمه آمده که با مطلب بخش (۴) مقاله نیز مرتبط است یعنی جنبه تاریخی بیمه را در ایران تا اندازه‌ای بیان می‌کند. بخشی از مقاله راجع به زمینه‌های پیدایش بیمه و تاریخچه نظام بیمه‌ای بطور عام و بخش دیگر آن راجع به پیشینه بیمه در ایران بطور خاص می‌باشد و در پایان نیز جهت تکمیل بحث، به مبانی دینی و پیشینه بیمه در فقه اسلامی اشاره شده است.

۱- واژه شناسی بیمه

بیمه واژه‌ای است که در گفته‌ها و نوشته‌ها گاهی در معنای لغوی و عرفی به کار می‌رود و گاهی معنای اصطلاحی از آن اراده می‌شود. بیمه از نظر عرف به معنای حفاظت و مصونیت در مقابل خطر است. بیمه به معنای اصطلاحی آن چنین تعریف شده:

«بیمه عقدی است که به موجب آن یک طرف تعهد می‌کند در ازاء دریافت وجه یا جوهری از طرف دیگر در صورت وقوع یا بروز حادثه، خسارت وارده بر او را جبران نموده یا وجه معینی بپردازد متعهد بیمه‌گر، طرف تعهد را بیمه‌گذار، و وجهی را که بیمه‌گذار می‌پردازد حق بیمه و آنچه را که بیمه می‌شود موضوع بیمه می‌نامند^(۱)»

۱-۱ بیمه واژه‌ای نو در زبان فارسی

از لغت نامه دهخدا و «برهان قاطع» و «فرهنگ انجمن آرای ناصری» چنین بر می‌آید که واژه بیمه در فرهنگ و ادب فارسی سابقه چندانی ندارد. علامه دهخدا که معمولاً در بیان معانی واژه‌ها از نظم و نثر گذشتگان شاهد می‌آورد، از کاربرد بیمه در ادبیات گذشته شاهدهی ذکر نکرده است. همچنین در فرهنگ «انجمن آرای ناصری» نوشته رضا قلی خان هدایت اصلاً لغت بیمه نیامده است. این کتاب که، فرهنگ نامه نسبتاً جامعی است، طبق معمول و روش فرهنگ نویسندگان، لغات و اصطلاحات رایج را ثبت و معنا نموده است. اگر واژه بیمه در این دوره رایج بود، در این فرهنگ نامه از آن یاد می‌شد. قرینه دیگر بر نو بودن واژه بیمه، اینکه در فرهنگ معتبر و نسبتاً جامع «برهان قاطع» واژه بیمه نیامده است.

خالی بودن این فرهنگ نامه‌ها از واژه بیمه، دلیل بر این است که بیمه در فرهنگ عامیانه و عرف مردم و همچنین در فرهنگ نامه‌های مدون فارسی، سابقه چندانی ندارد پیدایش و رواج بیمه بعد از تدوین این فرهنگ نامه‌هاست به لحاظ پیشینه در آغاز با واژه بیمه در لغت نامه دهخدا بر خورد می‌کنیم و سپس در سایر فرهنگ نامه‌ها

تعریفی از بیمه ذکر شده است.

به نظر می‌رسد بیمه در ابتدا در معنای اصطلاحی که نوعی ضمانت عقدی در پرداخت خسارت است به کار رفته و پس از آن در معنای مصونیت و حفاظت در مقابل هر نوع خطر و ترس، در محاورات عرفی استعمال شده است.

۱-۲- اشتقاق بیمه

به لحاظ ریشه شناسی در مورد اینکه آیا اصل واژه بیمه فارسی است یا غیر فارسی، بین لغت نویسان اختلاف نظر وجود دارد، برخی بیمه را فارسی می‌دانند و برخی آن را واژه‌ای مأخوذ از «بیم» به معنای ضمانت و دارای ریشه هندی یاد کرده‌اند چنانچه بیمه واژه‌ای فارسی باشد جای بحث راجع به آن وجود دارد که آیا بیمه از بیم به معنای ترس گرفته شده یا آنکه واژه‌ای غیر اشتقاقی و مستقل است.

در میان صاحب‌نظران و فرهنگ نویسان کسی به این نکته که بیمه، واژه‌ای مستقل و غیر اشتقاقی است، اشاره‌ای نکرده است، تنها بین دو احتمال، اختلاف نظر وجود دارد یکی آنکه بیمه واژه‌ای فارسی و از «بیم» اشتقاق پیدا کرده، دیگر آنکه ریشه‌ای اردو و هندی دارد و از «بیم» به معنای ضمانت گرفته شده است.

«در مجموعه ایرانشهر» بیمه لغتی فارسی و مأخوذ از بیم که لغتی کهن و فارسی است دانسته شده، در این مورد آمده است «بیمه در لغت به معنای ایمن داشتن جان و مال است از خطرات احتمالی، به نظر می‌رسد از واژه «بیم» مشتق شده است.»^(۲) و همچنین در مقاله «بیمه از نظر حقوق مدنی» آمده است: بیمه یک لغت خالص فارسی می‌باشد و از هیچ زبانی وارد نشده است و ریشه آن به احتمال «بیم» به معنای ترس می‌باشد.^(۳)

واژه «بیم» فارسی اصیل (پهلوی) و به معنای ترس و پروا می‌باشد مانند این

بیت:

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هائل
 کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها
 واژه بیمه به دو معنای ترس و خطر به کار می‌رود مانند بیم داشتن به معنای ترسیدن و ترس داشتن، مانند: «زندگی همه در بیم و امید است» و بیمناک به معنای

ترسنده و خائف و بیمگاه به معنای محل خطر.^(۴)

ناگفته نماند که از موارد استعمال واژه بیم بر می آید که بیم در اصل به معنای خوف و ترس است و به معنای خطر کمتر استعمال شده، و آنجا که بیم به معنای خطر به کار می رود از آن جهت است که احساس ترس از عامل خطر بر می خیزد از این رو گاهی بیم به معنای خطر، به کار رفته، چون خطر منشاء ترس است.

بنابراین احتمال، که بیمه از بیم اشتقاق یافته باشد لغت بیمه از معنای ریشه اصلی خود یعنی بیم به معنای ترس و خطر، به معنای مقابل آن یعنی آرامش و زدودن ترس و خطر زدایی، تغییر یافته، چون بیمه عملی است که ترس و خطر را رفع و دفع می کند و آثار ناگوار آن را کاهش می دهد و موجب اطمینان و آرامش می شود. برخی از فرهنگ نویسندگان بیمه را به معنای ضمانت از ریشه اردو هندی می دانند: علامه دهخدا در مورد معنای بیمه می نویسد:

بیمه م، م هندی به معنای ضمانت مخصوص از جان و مال که در تمدن جدید رواج یافته است، می باشد.^(۵)

فرهنگ معین، بیمه را از اصل بیمه «اردو و هندی» به معنای ضمانت دانسته و در تعریف بیمه چنین نوشته: عملی که اشخاص با پرداخت وجهی، قرارداد منعقد می کنند در صورتی که موضوع بیمه گذاشته شده، به نحوی از انحاء در مخاطره افتد، شرکت از عهده خسارت برآید.^(۶)

فرهنگ زبان فارسی، منشاء لغت بیمه «bime» را از زبان اردو می داند و در تعریف بیمه چنین می گوید:

«عقلی است که به موجب آن یک طرف تعهد می کند در ازاء پرداخت وجه یا جوهری (حق بیمه) از طرف دیگر (بیمه گذار) در صورت وقوع حادثه، خسارت وارده بر او را جبران نماید یا وجه معینی بپردازد.»^(۷)

دلیل بر تأیید این نظر، یک پرسش فقهی است که در پایان این مقاله ذکر خواهد شد.

در زبان عربی، کلمه تأمین معادل واژه بیمه در فارسی و «آسورانس»^{*} و

«سکوروس»^۸ در لاتین به کار می‌رود، تأمین از ریشه «امن» اشتقاق یافته و به معنای آرامش نفس و زدودن ترس از آن است.^(۸)

اطلاق کلمه تأمین بر بیمه در زبان عربی، بیانگر طبیعت آن است چون در بیمه نوعی امنیت بخشی وجود دارد و تأمین، هویت بیمه را تشکیل می‌دهد.

برخی نویسندگان عرب، بیمه را با توجه به معنای اصطلاحی آن در عبارتی کوتاه چنین معنا نموده‌اند: تأمین (بیمه) به معنای ضمانتی است که متضمن دفع آثار زیانبار خطر‌هاست. (ضمان درء المخاطر)^(۹)

همچنین از مترادف بودن بیمه به «سیکورتا» و «سیکورته» که به نظر می‌رسد از «سکوروس» گرفته شده یاد شده است.^(۱۰)

ناگفته نماند تعاریفی که از واژه‌ها و اصطلاحات در فرهنگ نامه‌ها، ذکر می‌شود از نظر تعریف منطقی، جامع و مانع نیست اصولاً لغت نویسان در صدد تعریف حقیقی نیستند و تعریف حقیقی از عهده آنها بر نمی‌آید. اینگونه نیست که با تیزنگری و دقت به تعریف علمی و منطقی واژه‌ها پردازند. تنها موارد استعمال و معانی رایج لغات را ذکر می‌کنند و هدفشان تقریب معانی به ذهن است. از این رو می‌بینیم که در فرهنگ نامه‌ها در تعاریف کوتاه و بلندی که در مورد بیمه ذکر شده هر تعریفی به بخشی از طبیعت بیمه و ویژگی آن اشاره دارد، نتیجه آنکه بیمه به معنای ایمنی در مقابل خطر، حفاظت، اطمینان، ضمانت، سپردن مسؤلیت و جبران زیان، توزیع خسارت، تعریف شده است. و برخی لغت نویسان به جنبه عقدی بیمه اشاره کرده‌اند.^(۱۱)

۲- زمینه پیدایش بیمه

بیمه از دو گونه عوامل درونی و بیرونی سرچشمه گرفته است، عوامل درونی آن در نیازها و گرایش‌های طبیعی انسان مانند نیاز به امنیت، گرایش به خود دوستی (غریزه حب ذات) و دفاع از خود در مقابل خطر، و احساس جمع‌گرایی انسان، ریشه

دارد. و عوامل بیرونی آن، خطرها و حوادثی است که از عوامل طبیعی و برخوردها و تصادمها در زندگی انسانها، سرچشمه می‌گیرد، این دو عامل در سوق دادن انسان به سوی بیمه‌گری در طول تاریخ نقش داشته است و اصولاً فعالیت‌های انسان از نیازهای او سرچشمه می‌گیرد، نیاز اساسی‌ترین عامل حرکت و نیرومندترین انگیزه،* در فعالیت‌های فردی، اجتماعی و اقتصادی انسان است نیاز موتور حرکت در فعالیت‌های هر موجود زنده‌ای است. نیاز از ناداری برمی‌خیزد، انسان چون ندارد می‌کوشد تا به دست آورد و چون خطری زندگی او را تهدید می‌کند با آن به مقابله برمی‌خیزد. بطور کلی تلاش‌های انسان در دو زمینه اساسی انجام می‌گیرد.

برخی تلاش‌های انسان در راه تأمین خواسته‌ها و تحصیل نیازهایش انجام می‌گیرد. برخی تلاش‌ها جهت زدودن آثار سوء و زیانبار حوادث و ناملازمات در صحنه زندگی صورت می‌گیرد. انسان در مواجهه با خطر، بطور کلی سه گونه عمل کرده است.

الف - خطرگریزی
ب - پیشگیری از وقوع خطر
ج - تلاش در جهت کاستن از آثار زیانبار و ناگوار خطرهایی که وقوع آن قهری است.

شناخت خطر همواره به عنوان اولین راهبرد مقابله با آن در تاریخ حیات آدمی مطرح بوده است. انسان در پیمودن مراحل سه‌گانه مقابله با خطر یعنی (خطرگریزی، پیشگیری، بیمه‌گری) همواره از نیروی اندیشه و تجربه به عنوان راهگشایی مؤثر، بهره‌جسته است.

انسان در مواجهه با خطر در ابتدا تلاش کرده از آن بگریزد و به پناهگاه‌های طبیعی و شکاف کوه‌ها و غارها پناه ببرد، در صورت غلبه خطر برای خود سپر دفاعی

* - فرقی بین نیاز و انگیزه: انگیزه و نیاز معمولاً مترادف بکدیگر به کار می‌رود ولی به صورت دقیق‌تر نیاز به کمبود درونی اطلاق می‌شود حال آنکه انگیزه متوجه هدف خاصی است که رفتار فرد را به دنبال آن نیاز و به منظور ارضای آن پیش می‌برد یعنی انگیزه عبارت است از نوعی میل نسبت به رسیدن به چیزی مشخص یا هدفی معین، نیاز منشاء احساس و انگیزش

مناسب بسازد، اگر وقوع خطر، حتمی و قهری بوده و توانایی مقابله با وقوع آن را نداشته، در زدودن و یا کاستن آثار زیانبار آن از حیطه زندگی خود و همنو عانش تلاش کرده است.

زمینه های درونی پیدایش بیمه بدین شرح است:

۲-۱- نیاز به ایمنی

اگر از زاویه ایمنی از خطر به بیمه نگاه کنیم بیمه راهی جهت تأمین و آرامش خاطر در زندگی انسان است. در تقسیم بندی نیازهای انسان، نیاز به ایمنی یکی از برجسته ترین نیازهای آدمی است* . انسان از آغاز کودکی، نیاز به امنیت عاطفی در آغوش مادر را در خود احساس می کند و این نیاز از مرحله شیر خواری شروع و در سراسر زندگی انسان به موازات رشد و گسترش فعالیت انسان توسعه می یابد. تأمین و امنیت خواهی، اساسی ترین نقش را در فعالیت های انسان دارد، بیمه یکی از ابداعات انسان برای تحصیل امنیت در مقابل خطرها و زیان های مادی و اقتصادی است. گرچه بیمه بطور مستقیم تأمین کننده نیازهای روحی انسان نیست چون هدف اولیه بیمه، متوجه جنبه های اقتصادی و مادی زندگی است، اما می دانیم امنیت مادی و اقتصادی بطور عام، زمینه ساز امنیت فکری و روحی انسان است از این رو، افرادی که به لحاظ در آمد، دارای شغل مطمئن هستند و آینده شغلی و اجتماعی خود را تا حدودی تضمین شده می یابند، از آرامش فکری و روحی بیشتری بهره مندند. و انسانهایی که در امر معیشت و حرفه و در آمد دچار نابسامانی اند و آینده ای مبهم دارند، از اضطراب و نگرانی رنج می برند احساس نیاز به آرامش و جلوگیری از حوادث غیر مترقبه و کاهش به موقع خسارت ها به هنگام بروز حادثه از جمله عوامل زمینه ساز پیدایش بیمه بوده است.

* در تقسیم بندی مازلو (maslow) نیازهای انسان به پنج گروه طبقه بندی شده است:

۱- نیاز جسمی (غذا، آب، هوا، دما، خواب، همسر ۲- نیازهای ایمنی ۳- نیاز به محبت و تعلق به جمع ۴- نیاز به احترام و

۲-۲- همیاری نیاز مشترک زندگی اجتماعی

اگر از دید اجتماعی به مسأله بیمه نگاه کنیم و فلسفه اجتماعی بیمه را تحلیل کنیم درمی یابیم که بیمه بر اساس تعاون و تکافل اجتماعی و احساس اشتراک هر فرد در سود و زیان دیگر افراد جامعه، استوار است بیمه یک طرح اجتماعی است تا از طریق جمع آوری وجوه، خسارت های وارده بر افرادی که دچار حوادث زیان بار می شوند جبران شود. احساس جمع گرایی انسانها بر یک تجربه اجتماعی استوار است چون دریافته اند تأمین منافع فردی و دفاع در مقابل خطرها، در پرتو همبستگی جمعی، آسانتر، بهتر، بیشتر، بادوام تر، حاصل می شود. از این رو بشر، بر اساس احساس و گرایش جمعی و بر مبنای تجربه زندگی، منافع، آسایش و آرامش روحی خود را در چتر حمایتی جامعه کامل تر، دیده است.

۲-۳- ذخیره سازی و آینده نگری

بی اعتباریهای زندگی آدمی چنان است که انسان نمی تواند پیش بینی کند که زندگی او چگونه سپری می شود به همین دلیل هر انسان دور اندیش امکاناتی را برای آینده و افراد وابسته به خود، تهیه و تأمین می نماید. هر انسانی فکر می کند مبادا در آینده فقر و تنگ دستی و مشکلات زندگی، امور جاری او و فرزندانش را به مخاطره اندازد و در دوره پیری و سستی دچار مشکل شود و بروز حوادث در محیط کار موجب نابسامانی در زندگی او گردد و از کار افتاده و بیکار شود. آینده نگری و تأمین نیازهای آینده از جمله خصیلت های انسانی است. انسان از گذشته های دور جهت مقابله با آثار حوادث خطرناک تمهیداتی را در زندگی خود می اندیشیده است. مثلاً برای روزهای سخت، بخشی از اموال و دارایی خود را به صورت پس انداز حفظ می کرده تا در صورت وقوع خسارت بتواند از محل ذخایر، زیانهای خود را جبران کند و خود را یکباره به دست ورشکستگی و نیستی نسپارد چون این کار بطور عام برای همه با مشکلاتی روبرو می باشد، و از طرفی چون بیشتر افراد از ایجاد ذخیره های شخصی به اندازه تکافوی خسارتهای احتمالی ناتوانند عمل ذخیره سازی شخصی به تدریج

صورت ذخیره سازی جمعی به خود گرفته و افراد با پرداخت سهم اندکی از حق بیمه در صندوق مشترک، ذخایر فراوانی را جمع آوری نموده و در آغاز بیمه های تبادلی* و شرکتهای تعاونی بیمه را به وجود آورده‌اند و از این راه اعضای صندوق بیمه در کمک رساندن به آسیب دیدگان و نیازمندان سهیم می شدند، ذخیره سازی در صندوق مشترک، هم آینده فرد را که دچار از کار افتادگی یا ناتوانی می شد تضمین می کرده و هم وسیله‌ای برای کمک رسانی به افراد زیان دیده بوده است. از این رو می توان گفت پیشینه بیمه به نوعی ذخیره سازی و آینده نگری که در زندگی پیشینیان رواج داشته بر می گردد.

۳- تاریخچه بیمه

پژوهشگران بر سر تاریخ بیمه توافق ندارند بعضی معتقدند که بیمه در شکل ابتدایی آن برای نخستین بار چهار هزار سال پیش از میلاد مسیح پدید آمده، و برخی دیگر اظهار می دارند که ششصد قبل از میلاد به وجود آمده است و همچنین در مورد محل پیدایش بیمه نیز نظرهای متفاوتی وجود دارد بعضی خاستگاه بیمه را مصر و عراق (بابل) می دانند در حالی که برخی دیگر محل پیدایش بیمه را چین و هند ذکر می کنند برخی ادعا کرده اند که یونانی ها و رومی ها آغازگران بیمه بوده اند.^(۱۴)

برخی می نویسند: اندیشه مبنایی بیمه به معنای همکاری در سختیها و تقسیم خطر و توزیع خسارت بر دوش افراد و کمک به زیان دیده از قدیم نزد مصری ها هندی ها و رومی ها و عرب ها و ایرانی ها شناخته شده بود.^(۱۵)

از آنجا که بیمه نسبت نزدیک با خطر و وقوع حادثه زیان بار دارد و بشر از سپیده دمان تاریخ با خطر روبرو بوده است و مقابله با خطر، زمان و مکان نمی شناسد از این رو می توان گفت زمینه های پیدایش بیمه نزد همه اقوام و ملل و در همه

*- بیمه تبادلی: نوعی شرکت بیمه‌ای محدود است که بین اعضای یک صنف که دارای حرفه مشخصی هستند مانند دریانوردان تشکیل می گردد تا بین خودشان نسبت به خطرهایی که در معرض آن قرار می گیرند مشارکت و همکاری نمایند و در تأمین خسارتهای وارده به هر یک از اعضای صنف، یکدیگر را یاری رسانند بیمه تبادلی را بیمه تعاونی نیز می نامند.

سرزمین ها بنا به استعداد و ابتکار هر ملت و نوع فعالیت و دور و نزدیک بودن آنها با خطرها و وجود داشته است. احساس خطر همراه با احساس همگرایی و همیاری و خیرخواهی در تمامی نمونه های بیمه ابتدایی به نوعی خودنمایی کرده است.

۱-۳- نمونه هایی از کمک به زیان دیده

نشانه هایی از یاری رساندن به نفع زیان دیده از حوادث ناگوار، و دایر کردن صندوق به منظور کمک کردن به افراد مصیبت دیده که ساده ترین شکل بیمه به شمار می رود به چند هزار سال قبل از میلاد، بر می گردد.

«اولین اشاره ای که در متون قدیم در مورد مداخله به نفع زیان دیده از یک حادثه ناگوار مشاهده شده است مربوط به ۴۵۰۰ سال قبل از میلاد است به استناد برگهای پاپیروس به دست آمده، سنگتراشان حوزه سفلی مصر بین خود صندوقی دایر کرده بودند که به آنها اجازه می داد تا در هنگام وقوع بعضی حوادث مصیبت بار و بلایای عظیم از کمک یکدیگر بهره مند شوند» (۱۶).

مشارکت دسته جمعی اهالی یک شهر یا یک صنف در جبران کردن خسارت های ناشی از حوادث و توزیع خسارت بر اهالی، سابقه دیرینه تاریخی دارد. حدود دو هزار سال قبل از میلاد در شهر بابل قانون حمورابی* توجهی به نفع حمل کنندگان کالا دارد (۱۷) از آنجا که مبادله کالا بین قبایل و شهرها اجتناب ناپذیر و از طرفی راهها ناامن و حمل کالا به وسیله شتر نیز پر مخاطره بوده کاروانیان نیز در قبال صاحبان کالا مسؤولیت داشتند و ضمانت اجرایی چنین مسؤولیتی یعنی نرساندن کالا به مقصد بسیار شدید بوده و منجر به ضبط و مصادره اموال و یا توقیف اعضای خانواده به عنوان گروگان و حتی اعدام مسؤول می گردید و کاروانیان با وجود دریافت

* - قدیمی ترین مجموعه حقوقی که در کتب تاریخ حقوق و تمدن بشری از آن یاد شده است مجمع القوانين حمورابی است این مجموعه که در پژوهشهای باستان شناسان شوش به دست آمده و اکنون سنگ نبشته های آن در موزه (لوموند) پاریس و نمونه گچی آن در موزه ایران باستان موجود است شامل ۲۸۳ یا ۲۸۵ ماده حقوقی است و تقریباً دو هزار سال قبل از میلاد به وسیله ششمین پادشاه بابل به نام حمورابی تدوین گردیده است.

دستمزد کلان، به شغل حمل و نقل، رغبت چندانی نشان نمی دادند. به منظور جلوگیری از رکود معاملات و ایجاد انگیزه در بین کاروانیان تدابیری اتخاذ و قوانینی به نفع آنان وضع گردید، چنانچه اگر مال التجاره بازرگانی که به (کلده) حمل می شد در اثر تجارت و دزدی و سایر حوادث دچار خسارت می گردید خسارت وارده بطور جمعی و به وسیله اهالی شهر بابل جبران می شد. (۱۸)

۲-۳- توزیع خسارت

در بین ساکنان شبه جزیره بالکان حدود هفت صد سال قبل از میلاد مسیح روشی معمول بود که به موجب آن چنانچه کالای یک نفر بر روی شناور آسیب می دید، خسارت وارده بر او، به وسیله کسانی که کالای آنان سالم مانده، پرداخت می گردید.

در یانوردان اولیه از همان ابتدای باربری به این نتیجه رسیده بودند که برای دفاع در مقابل یک خطر مشترک دریایی همه افراد ذینفع، باید مشترکاً وظیفه ای انجام دهند و روی این عقیده بود که صاحبان کالا به ناخدای کشتی اجازه می دادند که در مقابل خطری که سلامت کشتی و محمولات آن را تهدید می کند کالاهای آنان را به دریا بریزد تا بقیه اموال و مال التجاره ها نجات یابند و در عوض این فداکاری، صاحبان کالاهای از میان رفته حق داشتند پس از خاتمه سفر خسارات خود را از صاحبان اموال نجات یافته دریافت دارند. (۱۹)

در مدیترانه شرقی نیز حدود هفتصد سال قبل از میلاد یک رسم بازرگانی دریایی بود که اصول بیمه امروزی از قبیل سر شکن خسارت وارده به یک نفر در بین عده ای از افراد، دیده می شود به این صورت که کسانی که کالای آنها نجات پیدا می کرد خسارت کالاهایی را که به دریا ریخته شده بود باید بپردازند. کسانی که کالاهایشان را با کشتی ها برای تجارت به اطراف می فرستادند سرمایه و هستی آنها در معرض طوفان و امواج قرار می گرفت چنانچه سرمایه و کشتی آنها دچار سانحه می شد و باز نمی گشت چون مسافرت ها و حمل و نقل های دریایی با کشتی های ابتدایی در مواجهه با طوفان ها بسیار آسیب پذیر بود اعضای صنف و گروه با جمع آوری مبالغی افراد آسیب دیده

را از ورشکستگی نجات می دادند و زیانهای ناشی از خسارت و خطر را بین افراد و اعضاء تقسیم می کردند و از این طریق جلوی زیان و خسارت بیشتر را می گرفتند.

۳-۳ - عقد قرض شبیهه به بیمه امروزی

می گویند بابلیها جزو اولین کسانی بودند که بیمه را به شکل ابتدایی آن شناخته بودند و بین آنها قرار دادی به نام عقد قرض یا رهن کشتی وجود داشته است که در رونق کار تجارت آنها موثر بوده است و سابقه آن به حدود ۳ یا ۴ هزار سال قبل از میلاد برمی گردد. و هدف از عقد قرض نزد بابلیها این بوده است که خطرات غارت و سرقت که کاروانهای تجارتنی با آن روبرو می شده و خسارتهایی را که بر آن وارد می آمده است ضمانت نماید این نوع قراردادها را بابلیها می شناخته اند و جهت رونق بخشیدن به تجارت دریایی بدان عمل می کرده اند و سپس فینیقیها آن را از بابلیها آموخته و یونانیها نیز خود چهار قرن قبل از میلاد با عقد قرض دریایی که بر رونق تجارت دریایی موثر بوده آشنا شده اند. (۲۰)

به عقیده کارشناسان بیمه این نوع قرار داد در گذشته هسته اولیه جدید را تشکیل داده بدین گونه برخی از سرمایه داران سرمایه ای معادل قیمت کشتی و محموله آن به صاحبان کشتی با بهره بالا و زیادتر از نرخ معمول و قرض می دادند چنانچه کشتی غرق می شد مبلغ قرض از جیب قرض دهنده می رفت و سرمایه دار وام دهنده، به قرض گیرنده مراجعه نمی کرد و چنانچه کشتی به سلامت به مقصد می رسید صاحب کشتی می بایست مبلغ قرض و سود آن را بپردازد. (۲۱)

بدین ترتیب طرفین بدون آنکه توجه داشته باشند نوعی بیمه، شبیه بیمه امروزی را به وجود آورده بودند. (۲۲)

۳-۲ - نوعی بیمه دولتی نسبت به حمل و نقل دریایی

جمهوری روم در مقابل صاحبان کشتی و متصدیان حمل و نقل دریایی که آذوقه و سلاح برای روم حمل می کردند متعهد شده بود که خسارت ناشی از طوفان و

یا عملیات جنگی دشمن را جبران نماید. (کلود) یکی از امپراطوران روم نیز به منظور تشویق بازرگانان به افزایش واردات مواد غذایی و مبارزه با قحطی تعهد کرده بود که خسارت ناشی از طوفان را بپردازد. در روم قدیم برخی جمعیت ها بودند که به خانواده لشکریان مساعدت می کردند و چنانچه یکی از افراد خانواده وفات می نمود به او کمک مالی می کردند و معیشت افراد باقیمانده را فراهم می ساختند و این مساعدت در مقابل پرداخت قسطی بود که عضو آن جمعیت می پرداخت و همچنین برخی سازمانهای خیریه بوده است که به بزرگسالان و بی سرپرستان و یتیمان و ناتوانها کمک کرده در زمان بیماری و هزینه های پس از مرگ به آنها مساعدت می نمودند.

در قرون وسطی (۷۴۶-۱۴۵۲) میلادی شاهزادگان ملوک الطوائفی در مقابل مالیاتی که می گرفتند موظف بودند خسارتهایی را که در راههای مملکت آنان به مسافرین و تجار وارد می شد جبران نمایند عمل جبران خسارت در ایالت «آزاس» نیز وجود داشته است بطوری که هرگاه خانه یکی از اهالی دچار حریق می شد سایر اهالی موظف به ساختن آن بودند. (۲۳)

۵-۳- پیدایش نظام بیمه‌ای

نظام بیمه‌ای برای اولین بار در اواخر قرون وسطی در اروپا پدید آمد و اولین نظام بیمه‌ای که در تاریخ بیمه شناخته شده، بیمه دریایی است و اولین و قدیم‌ترین سند بیمه، مربوط به بیمه باربری دریایی است. طبق این سند کشتی‌های باربری و کالاهادر طول سفرهای دریایی از خطرهای بیمه می شده است.

نخستین قرارداد بیمه در ایتالیا در سال ۱۳۷۴ میلادی انجام شده ولی قراردادهای مربوط به بیمه تابع نظام خاصی نبوده است و با عرف و عادت مردم هر سرزمین تفاوت داشته است. برخی مقررات بیمه در اسپانیا بین سالهای ۱۴۳۶ و ۱۴۸۴ میلادی به فرمان بارسلون تدوین شده است و این مقررات مربوط به بیمه دریایی است. اولین نظام بیمه دریایی که مشتمل بر اصول و قواعد ثابت بیمه‌ای است در سال ۱۴۳۵ میلادی تدوین شده که عناصر بیمه و مقررات و شرایط و راه اجرای آن را تعیین

نموده است. با نگاهی اجمالی به تاریخ بیمه به دست می آید که سابقه بیمه به عنوان یکی از عقود متعارف و تجاری آن قدرها طولانی نیست و از ابداعات ایتالیایی ها یا اسپانیایی ها در قرن چهاردهم و پانزدهم میلادی است.

اولین بیمه نامه ها در کشورهای مجاور دریا به دست آمده و دولت هایی که دارای کشتی های حمل و نقل دریایی بوده چون با حوادث دریایی روبرو بوده اند احکام و مقرراتی را وضع کردند که نوعی بیمه دریایی نسبت به کشتی و کالا و صاحبان و سرنشینان آن محسوب می شد. قرار داد بیمه، در ابتدا قراردادی خصوصی بود که بر اساس نیازهای تجارتي بین طرفین تنظیم می شد. در سده های پانزدهم و شانزدهم مقررات خاصی برای فعالیتهای بیمه ای در پایتخت های بزرگ کشورهای اروپایی وضع شد. بعد از گذشت زمانی از پی بیمه دریایی، بیمه خشکی پدید آمد که در ابتدا مربوط به اموالی بوده است که در مسیر حمل و نقل با خطر روبرو بوده اند. تاریخ بیمه خشکی به صورت نظام بیمه ای به قرن شانزدهم و هفدهم میلادی بر می گردد. پایه و اساس تأسیس شرکت های بازرگانی که در رشته بیمه آتش سوزی فعالیت می کنند به کشورهای اروپایی و به سده شانزدهم میلادی بر می گردد که صندوقهایی را به نام (گیله) برای جبران خسارتهای ناشی از آتش سوزی تشکیل داده بودند این صندوق ها به صورت محدود به زیاندیدگان یاری می رساندند. آتش سوزی های بزرگی نظیر آتش سوزی سال (۱۶۶۶) شهر لندن و آتش سوزی سال (۱۶۷۶) شهر هامبورگ، موجب شد که ضرورت وجود شرکت های بیمه بازرگانی با پوشش وسیع بیش از پیش آشکار شود.* بعد از این آتش سوزی شرکت های بیمه ای، بیمه آتش سوزی را مطرح کردند. بیمه آتش سوزی در اواخر قرن هفدهم میلادی در انگلستان به وجود آمد و در سایر کشورها، در قرن هیجدهم به صورت نظام بیمه ای مدون و گسترده در آمد.

بیمه عمر نیز یکی از انواع بیمه است که سابقه بیشتری نسبت به سایر بیمه ها دارد. بیمه عمر ابتدا مربوط به کاپیتان و کارکنان کشتی بود به مرور زمان مسافران کشتی

* آتش سوزی بزرگ لندن که در سپتامبر ۱۶۶۶ میلادی در شهر لندن رخ داد از یک مغازه نانوايي شروع شد و به

سرعت به سرعت به ساختمان های مجاور سرایت کرد و در نتیجه چهارصد کوچه و خیابان شهر لندن به مساحت تقریبی ۱۷۵ هکتار را که شامل سیزده هزار واحد مسکونی و تجاری و حدود یک صد کلیسا بود، طعمه خود ساخت.

را نیز تحت پوشش قرار داد. بیمه عمر که یکی از بیمه های اشخاص است به چند قرن قبل باز می گردد و اولین اثر بیمه ای یا بگوئیم نخستین بیمه نامه عمر در زمان ملکه الیزابت اول صادر گردید که به صورت یک بیمه (عمر زمانی ساده) بود و زندگی بیمه گذار را برای مدت یک سال تحت پوشش قرار می داد. تاریخ بیمه عمر در سال ۱۵۸۳ میلادی به انگلستان بر می گردد. (۲۸)

بیمه (لویدز)* در سال ۱۷۲۰ میلادی در لندن تأسیس شد و توسعه یافت و اکنون نیز به عنوان «بیمه شاخص» شهرت جهانی دارد. (۲۹)

برای اولین بار مؤسسه مزبور اقدام به ارائه بیمه نامه دزدی به عنوان یک پوشش جدید بیمه ای در لندن نموده است لکن امروز بیمه «لویدز» خطرات بزرگ را مورد پوشش بیمه ای قرار می دهد. با اختراع اتومبیل یک نوع بیمه دیگر پا به عرصه وجود گذاشت، اتومبیل در سالهای واپسین سده نوزدهم میلادی با پیام رفاه و آسایش، به زندگی انسان وارد شد و از همان روزهای نخست آشکار گشت که میهمان ناخوانده ای به نام «خطر» را همراه خویش آورده است، که با تمامی تمهیدات و رعایت اصول ایمنی باز احتمال حضورش همراه ماشین می رود. وقتی مشخص شد که نمی توان «خطر» را با اقدامهای ایمنی و احتیاطی حذف کرد چاره ای دیگر اندیشیدند و پای بیمه اتومبیل به میان آمد.

اتومبیل به سبب آنکه از ابزارهای مورد نیاز زندگی روزمره مردم است و قشر بزرگی با آن سرو کار دارند به دلیل اهمیت این وسیله، بیمه اتومبیل اهمیت ویژه ای در بین فعالیتهای بیمه ای پیدا کرد و بیمه های مختلفی در رابطه با اتومبیل مانند بیمه بدنه اتومبیل، بیمه حوادث، بیمه سر نشین و راننده و شخص ثالث مطرح شد.

بیمه هواپیما نیز همانند بیمه اتومبیل و قطار با اختراع و توسعه صنعت هواپیما سازی به وجود آمده است توسعه و گسترش تکنولوژی و ایجاد پروژه های بزرگ ساختمانی و نصب ماشین آلات صنعتی و کارخانجات بزرگ، بیمه های تمام خطر نصب و مقاطعه کاران را به دنبال آورد بیمه تعطیل کارخانجات در نتیجه پیدایش و توسعه کارخانجات و کارگاههای صنعتی و بیمه خطرات انفجار اتمی از آخرین نوع

* - لویدز قهوه خانه ای در لندن بوده است که به نام صاحبش ادوارد لویدز مشهور شد.

بیمه هایی است که به منظور جبران خسارت جانی و مالی بیمه شده و بیمه گذاران پدید آمده است. همراه با وقوع انقلاب صنعتی در سده هجدهم و رشد ابزار صنعتی و مکانیکی و گسترش خطرات ناشی از حوادث، افق های جدیدی در فراسوی بیمه گران گشوده شد و به مرور صورت های جدیدی از بیمه به وجود آمد و گسترش یافت و شرکت های بیمه ای بازرگانی، با سرمایه های نسبتاً کلان تشکیل شد و به سرعت گسترش یافت. پس از ابداع و گسترش بیمه، علاوه بر بیمه های حمل و نقل دریایی و آتش سوزی و دزدی، اشکال جدیدی از بیمه چون بیمه آفات و خسارت های کشاورزی و دامی، بیمه نقض ابزار مکانیکی و بیمه تصادفات و خطرهای جنگی و بیمه حوادث حمل و نقل هوایی، بیمه مسئولیت پزشکی و بیمه مسئولیت مدنی، بیمه اعتبار و بدهکاری پدید آمده و هر چه قلمرو و فعالیت های اقتصادی و مسئولیت گسترده تر و خطر افزون تر می شد نیاز به بیمه شدت می گرفت و توسعه می یافت. امروزه بیش از صدها نوع بیمه با پوشش گسترده، از سوی شرکت های بیمه ای ارائه می شود.

بدین ترتیب می بینیم نیاز به ایمنی و وجود خطر در صحنه های زندگی منشاء پیدایش و گسترش بیمه در طول تاریخ بوده است.

۴- پیشینه بیمه در ایران

در ایران قبل از اسلام، مابین قبایل و اقوام ساحلی خلیج فارس و جزایر نشینان خلیج مذکور و اطراف آن، نوعی قراردادهای ضمانت، به وجود آمده بود که بی شباهت به بیمه دریایی نیست.^(۳۰)

به موجب این قراردادها، تجار و صاحبان کشتی در رابطه با معاملات بازرگانی که با هم داشتند، پرداخت قسمتی از خسارت وارده احتمالی در طول سفر دریایی را ضمانت می کردند که شباهتی به بیمه امروزی داشت.

در نظام حقوقی و اقتصادی ایران پس از اسلام مفهوم بیمه به اصطلاح رایج امروزی ناشناخته می باشد (گرچه مبانی نظری بیمه، هم در فرهنگ دینی و هم فرهنگ ملی وجود داشته است). بطوری که در قرن های هجده و نوزده میلادی که بیمه در اروپا

و آمریکا و حتی هندوستان* توسعه پیدا کرده بود، اثری از بیمه و بیمه‌گری در نظام حقوقی و اقتصادی ایران مشاهده نمی‌شد؛ پیدایش و رواج بیمه به مفهوم امروزی آن در ایران سابقه چندانی ندارد. سابقه بیمه در ایران به حدود سال ۱۲۶۸ هجری شمسی در دوره ناصرالدین شاه برمی‌گردد. برای اولین بار در زمان سلطنت وی بیمه به مفهوم جدید و امروزی آن وارد فرهنگ و حقوق و ادبیات ایران گردید.

امتیاز تأسیس اداره بیمه حمل و نقل در سال ۱۳۰۸ هـ.ق (مطابق با ۱۲۷۰ هـ.ش و ۱۸۹۱ میلادی) از طرف ناصرالدین شاه به یک کمپانی روسی داده شد و شاه قاجار بایک تبعه روسی به نام «لازار پولیا کف» امتیاز نامه مزبور را همراه یکی از اعضای شورای دولتی تزاری روسیه به امضاء رساند. این امتیاز نامه مشتمل بر یک مقدمه و یازده فصل بوده و فعلاً جزو اسناد تاریخی در کتابخانه در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. در این قرار داد که اولین قرارداد بیمه‌ای در ایران محسوب می‌شود کلمه «بیمه و تضمین» در کنار هم ذکر شده و «بیمه و خطر» در متن امتیاز نامه آمده است که مشعر به این معناست که در گذشته نیز از واژه بیمه، تضمین و صیانت از خسارت و خطر اراده شده است. فصل پنجم این امتیاز نامه چنین می‌گوید:

«اداره بیمه و نقلیات، حق خواهد داشت که در جمع بلاد و قراء و نقاط ممالک محروسه ایران از قرار ذیل بیمه و تضمین نماید» و در بند چهارم آمده است:

«رابعاً - مال التجاره و بارهای کشتی و امانات و عموماً هر قسم محمولات و اشیای گران بهای کشتی باری و کرجی و قایق‌هایی که بار داشته یا خالی باشند و واگن و مسافری کشتی و کرایه، خواه در کشتی یا خشکی بوده باشد و غیره را «بیمه» خواهد کرد، از هر قسم «خسارت و خطری» که هنگام نقل به کشتی یا به دریاچه یا رودخانه یا نهرهای طبیعی و نهرهای مصنوعی وارد آیند.»^(۳۲)

اولین بیمه نامه مکتوب در ایران امتیاز نامه فوق‌الذکر است.

یک کمپانی دیگر روسی با مدیریت «نیکلای الکساندر اوبیچ تویتوسکی»

* تا پایان جنگ جهانی دوم سیمده مؤسسه بیمه خصوصی خارجی در هندوستان فعالیت داشتند که همه آنها طبق سیستم و روش انگلیسی اداره می‌شدند پس از استقلال و استقرار حکومت مرکزی در هندوستان مؤسسات بیمه در سال ۱۹۵۵ میلادی ملی شدند.

برای حمل و نقل اجناس از سواحل غربی دریای خزر به دریای سیاه به منظور ارسال کالا به «طرابوزان» و «استانبول» و نیز از «تبریز» به این مناطق تسهیلاتی ایجاد نموده و همین کمپانی به بیمه کردن تمام اجناسی که برای حمل و نقل به آن سپرده می شده اقدام می کرده است. تاریخ این امتیاز هفتم ژوئن ۱۸۹۳ میلادی می باشد و نام امتیاز نیز «امتیاز بنگاه بیمه حمل و نقل ایران راه انزلی - قزوین» بوده است که همزمان با سومین سال امتیاز «پولیاکف» می باشد. قرارداد دیگری که در آن کلمه بیمه به کار رفته است، قرار داد پستی مورخ ۱۸ فوریه ۱۹۰۵ میلادی مطابق با ۲۹ بهمن ۱۲۸۴ هجری شمسی است که بین ایران و روس در مورد «بیمه ارسال امانات پستی» منعقد شده است.

در اوایل سلطنت احمد شاه قاجار نیز دو مؤسسه روسی به نام «نادژوا» و «کافکاز مرکوری» برای اولین بار به صورت شرکت بیمه ای در ایران شروع به فعالیت کردند و به عملیات بیمه ای پرداختند گرچه پیش از این، قرارداد، امتیاز نامه بیمه با دو تبعه روسی در دوره ناصرالدین شاه منعقد شده بود لکن امتیاز «پولیاکف» به دلیل عدم انجام تعهد خود در ظرف سه سال که در امتیاز نامه قید شده بود، لغو شد. این مؤسسات که قدیم ترین شرکتهای بیمه در ایران هستند به بیمه کردن کالاها و محمولات تجاری که از روسیه به ایران وارد یا از ایران به روسیه صادر می شد، اقدام می کردند و یک شرکت بیمه انگلیسی به نام «شرکت بیمه آلیانس» در همان دوره نمایندگی خود را در تهران دایر کرد و متعاقب آن بسیاری از شرکتهای بیمه خارجی در ایران شعب و نمایندگی هایی تأسیس نمودند. بدین ترتیب عملیات بیمه و بیمه گری در ابتدا توسط شرکتهای روسی و انگلیسی در ایران آغاز شد و شرکتهای خارجی چون «یورکشایر» انگلستان، «جنرال اکسیدنت کالدونیان»، «ایگل استار»، «یوزویچ یونیدن»، «اینگستراخ شوروی» و «وسترن استرلین» و ... اقدام به تأسیس نمایندگی در ایران کردند تا جایی که تا شهریور ۱۳۱۴ تعداد شرکتهای بیمه خارجی به ۲۹ نمایندگی رسید. (۲۳)

۲-۱- اولین شرکت بیمه ایرانی

در سال ۱۳۱۴ (ه.ش) اولین شرکت سهامی بیمه دولتی ایران شروع به فعالیت

کرد. (۳۴) سرمایه اولیه شرکت سهامی بیمه ایران بیست میلیون ریال بود که توسط دولت تأمین گردید با تصویب و ابلاغ قانون اداره شرکت ملی بیمه در همین سال، شرکت سهامی بیمه ایران که صدرصد ایرانی بود به صورت دولتی اداره می‌شد، با شروع فعالیت بیمه ایران، فعالیت تعدادی از شرکتهای بیمه خارجی (آلمانی و فرانسوی) در کشور محدود شد (۳۵)

۲-۳- اولین لایحه و قانون مربوط به بیمه در ایران

اولین لایحه در مورد بیمه ایرانی «لایحه بیمه پستی» است که در مجلس سوم شورای ملی مورد بحث و مذاکره نمایندگان قرار گرفته و در ۱۵ رمضان ۱۳۳۲ قمری مطابق با ۱۲۹۴ شمسی و ۱۹۱۴ میلادی تصویب شده است.

ماده (۲۲) آن می‌گوید: «پاکتها ممکن است مطابق قیمت اظهار شده محتویاتشات بیمه شوند در این صورت علاوه بر اجرت مقرر پاکتها، حق بیمه به آنها تعلق خواهد گرفت.» (۳۶)

این اولین قانون مصوب مجلس شورای ملی ایران است که در آن واژه بیمه ذکر شده است.

۳-۳- سیر قوانین بیمه‌ای در ایران

در اردیبهشت ۱۳۱۶، قانون بیمه، متشکل بر ۳۶ ماده از تصویب مجلس شورای ملی وقت گذشت. قانون بیمه ایران در حال حاضر در زمره یکی از قدیمی ترین قوانین مصوب مجلس شورای ملی آن زمان است که هنوز به اعتبار خود باقی است.

با تصویب قانون بیمه ایران، بیمه ارگانهای دولتی منحصرأبه بیمه ایران واگذار شد. در ۲۹ آبان سال ۱۳۲۲ قانون بیمه کارگران در ایران به تصویب مجلس شورای ملی رسید، به موجب ماده اول این قانون کلیه کارخانه‌ها و مؤسسات اقتصادی، بازرگانی و صنعتی معدنی و بطور کلی هر مؤسسه واقع در ایران که کارگر در استخدام خود دارد

اعم از دولتی و غیر دولتی مکلف گردید که کارگران خود را نزد شرکت سهامی بیمه ایران یا شرکت بیمه داخلی دیگری که دولت مقتضی بداند در مقابل حوادثی که در اثر انجام وظیفه، روی می دهد بیمه نماید همچنین شرکتهای دولتی موظف شدند ۲۵٪ از بیمه های صادره خود را در ایران نزد شرکتهای سهامی بیمه ایران بیمه اتکایی نمایند. اختصاص بخش بزرگی از بازار بیمه به شرکت سهامی بیمه ایران موجب کند شدن فعالیتهای اقتصادی مؤسسات بیمه خارجی گردید و اکثر شرکتهای بیمه خارجی، ایران را ترک کردند و با تصویب قانونی در سال ۱۳۳۱ (ه.ش) که حق بازرسی مؤسسات بیمه به وزارت اقتصاد وقت واگذار شد، تعداد شرکتهای بیمه خارجی و فعالیت آنها در بازار بیمه کاهش چشمگیری یافت بطوری که از همان سال به بعد فقط دو نمایندگی بیمه خارجی «یورکشایر» انگلستان و «اینگستراخ» روسیه شوروی به فعالیت خود در ایران ادامه دادند.

بیمه اجباری مسؤولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی در مقابل شخص ثالث که مشتمل بر ۱۴ ماده و سه تبصره است به تصویب مجلس شورای ملی و سنارسیده است با تصویب و اجرای قانون بیمه اجباری، مسؤولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری و زمینی و ایجاد صندوق تأمین خسارت های بدنی، جهشی در زمینه شناخت و همگانی شدن بیمه که تا آن روز در دایره محدود تجار و بازرگان و برخی اشخاص باقی مانده بود ظاهر گردید. (۳۷)

این قانون در یک رشته خاص یعنی مسؤولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی وضع شده و برای اولین بار دارندگان وسایل نقلیه را در ایجاد حادثه و جبران خسارت وارده بر اشخاص دیگر مسؤول دانسته و تکلیف نموده است که اشخاص مسؤولیت خویش را در قبال حوادث ناشی از وسایل نقلیه ای که رانندگی آن را بر عهده دارند نزد یکی از شرکتهای داخلی بیمه نمایند. آیین نامه اجرایی بیمه در سال ۱۳۴۸ تدوین و تصویب گردیده است این قانون اولین قانونی است که داشتن یک بیمه را برای اشخاص خاص (دارندگان وسایل نقلیه موتوری) در ایران اجباری می نماید که تخلف از آن مستلزم جریمه نقدی خواهد بود. (۳۸)

در سال ۱۳۵۰ نظارت دولت بر امر بیمه، با تأسیس بیمه مرکزی ایران اعمال شد قانون تأسیس بیمه مرکزی ایران مشتمل بر ۷۷ ماده و دو تبصره از تصویب دو مجلس

شورای ملی و سنا گذشته است. هدف از تأسیس بیمه مرکزی ایران تنظیم و تعمیم و هدایت امر بیمه در ایران و حمایت از حقوق بیمه گذاران و بیمه شدگان و همچنین به منظور اعمال نظارت دولت بر فعالیت های بیمه ای بوده است در خلال سالهای فعالیت بیمه ای، شرکتهای بیمه ایرانی از قبیل بیمه آسیا، بیمه البرز، بیمه امید، بیمه بازرگان، بیمه پارس، بیمه شرق، بیمه ملی تأسیس و مشغول فعالیت شدند شرکتهای بخش خصوصی ایران (۱۲ شرکت بیمه) و دو نمایندگی شرکتهای بیمه ای (اینگستراخ شوروی) و (یورکشایر) انگلستان در ایران به عرضه خدمات بیمه ای مشغول بوده اند. مرحله بعدی صنعت بیمه کشور، مرحله پس از پیروزی انقلاب اسلامی است که در تاریخ ۵۸/۴/۴ طبق مصوبه شورای انقلاب، مؤسسات اعتباری و صنعت بیمه، (دوازده شرکت خصوصی بیمه) ملی اعلام شد و پروانه فعالیت دو نمایندگی خارجی نیز لغو گردید. متعاقب ملی شدن شرکتهای بیمه ای، عملیات بیمه ای دو نمایندگی خارجی انگلستان و روسیه نیز متوقف شد و مدیریت شرکت بیمه به گروهی متشکل از وزرای امور اقتصادی و دارایی و بازرگانی و کار و امور اجتماعی، بهداری، برنامه و بودجه واگذار شد. بر اساس قانون ملی شدن مؤسسه های اعتباری و بیمه، تصدی امر بیمه و اداره دوازده شرکت بیمه ملی شده، به دولت واگذار شد. با تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۳۵۸/۸/۲۴ صنعت بیمه در کنار شماری از صنایع مهم به صورت مالکیت عمومی در بخش دولتی در اختیار دولت قرار گرفت مطابق اصل ۴۴ قانون اساسی^۳ با تصویب قانونی اداره و امور مؤسسات بیمه در تاریخ ۱۳۶۷/۹/۱۳، توسط مجلس شورای اسلامی، عملاً فعالیت های بیمه ای تحت پوشش دولت در آمد این مؤسسات شامل شرکت بیمه ایران، بیمه آسیا و بیمه البرز و دو شرکتی که فعالیت آنها از سال ۱۳۶۰ متوقف شده بود در شرکت بیمه دانا ادغام شدند و

* - اصل ۴۴ قانون اساسی

نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی تعاون و خصوصی با برنامه ریزی منظم و صحیح استوار است. بخش دولتی شامل کلیه صنایع بزرگ، صنایع مادر، بازرگانی خارجی، معادن بزرگ، بانکداری، بیمه، تأمین نیرو و سدها و شبکه های بزرگ آبرسانی، رادیو، تلویزیون، پست و تلگراف و تلفن، هواپیمایی، کشتیرانی، راه و راه آهن و منام اینهاست که به صورت مالکیت عمومی و در اختیار دولت است.

شرکت جدیدی تحت عنوان شرکت سهامی بیمه دانا که در مورد بیمه اشخاص فعالیت می کند ایجاد شد. (۳۹)

در تاریخ ۱۳۶۷/۹/۱۳ قانون اداره شرکتهای بیمه ای از تصویب مجلس شورای اسلامی گذشت این قانون مشتمل بر ۷ ماده و ۵ تبصره است که در آن منحصرأ چهار شرکت بیمه ایران، آسیا، البرز و دانا حق تصدی بیمه گری دارند و کلیه سهام شرکتهای بیمه موضوع (ماده ۱) را متعلق به دولت می نماید و سه شرکت اول حق فعالیت در تمام رشته های بیمه اعم از اشیاء و اشخاص را دارند و شرکت بیمه دانا تنها مجاز به فعالیت در رشته بیمه های اشخاص می باشد (۴۰)

۵- اشاره های به مبانی و پیشینه در اسلام

با توجه به اینکه زمینه های پیدایش و پیشینه بیمه با فرهنگ دینی نیز ارتباط دارد در بخش پایانی این مقاله به مبانی و پیشینه بیمه در اسلام نیز اشاره می شود. اگر امنیت خواهی و کمک به ستمدیده و زیان رسیده، تقویت روحیه مواسات و غمخواری، ایده جبران ضررهای قابل محاسبه را از آثار و اهداف بیمه بدانیم بدین معنا که بار مشکلات افرادی را که در معرض مخاطرات قرار می گیرند، سبکتر می سازد و خسارت های وارده بر یک فرد را از راه توزیع خسارت بر سایر بیمه گذاران، کاهش دهد و کسانی را که بر اثر سوانح و حوادث، دچار نابسامانی و فقر در زندگی می شوند، از طریق جمع آوری و سرمایه های بیمه ای که بیمه گذاران در آن سهیم هستند مورد کمک و یاری قرار می دهد، می توان گفت، مبانی نظری بیمه در فرهنگ اسلامی از جایگاه ارزشمندی برخوردار است که اینک به برخی از آنها اشاره می شود.

الف - در متون دینی آمده است انسانها از یک مبداء آفریده شده اند (۴۱) و معرفت به اینکه همه از یک اصل اند گویای نوعی ارتباط بین انسانها در اصل آفرینش است، این معرفت احساس اشتراک در اصل هستی را در میان انسانها زنده می گرداند و کمک متقابل افراد را در جامعه معنادار می سازد بر اساس این نگرش، انسان هر کمکی که به دیگران می نماید، نتیجه آن به خود وی بر می گردد و هر رنج و زبانی به دیگران برسد در واقع به او رسیده است چون همه از منشاء واحد و همچون اعضای یک پیکره

هستند .

بنی آدم اعضای یکدیگرند
 که در آفرینش زیک گوهرند
 چو عضوی به درد آورد روزگار
 دگر عضوها را نماند قرار
 ب - در فرهنگ اسلامی ، به جنبه های عاطفی و اخلاقی بین انسانها توجه خاصی شده است و انسان دوستی از جایگاه ارجمند و والایی برخوردار است ، احساس مسؤولیت همگانی ، مشارکت در تأمین نیاز دیگران ، و اهتمام ورزیدن نسبت به سرنوشت همکیشان مسلمان بلکه همه انسانها ، یک اصل مهم مسلمانی خوانده شده است . (۴۲)

ج) قرآن مجید به مسلمانان دستور می دهد که در کارهای نیک یکدیگر را یاری دهند (۴۳) و دین اسلام مردم را به کارهای عام المنفعه مانند وقف ، انفاق ، صدقه که برکاتش به همه مردم می رسد تشویق می نماید از اصول اجتماعی اسلام و ادیان توحیدی ، احیاء و تقویت حس خیرخواهی در انسانها و ایجاد روحیه همکاری و تقارب بین آنهاست که جهت گیری کلی دعوت پیامبران الهی رانشان می دهد .

د) امنیت و تأمین به عنوان نعمتی بزرگ مورد توجه قرار گرفته و بر آن تأکید شده است مطلوبیت و ارزشمندی امنیت بدان پایه است که از آثار و اهداف حکومت حق دانسته شده (و لیبدلنهم من بعد خوفهم امانا) (۴۵) و به عنوان یک نیاز در کنار نیاز رفع گرسنگی ذکر شده ، (الذی اطعمهم من جوع و آمنهم من خوف) (۴۶) و امنیت از جمله تفضلات الهی خوانده شده است .

هـ- اصل کفالت همگانی ، یک وظیفه دینی مهم شمرده شده است ، منظور از این اصل آن است که افراد جامعه نسبت به همدیگر مسؤولیت متقابل دارند و در تأمین نیازهای حیاتی و ضروری افراد جامعه همه مسؤول هستند ، برای نمونه حدیثی نقل می شود . در حدیث صحیح از سماعه از امام جعفر صادق (ع) نقل شده ، از ایشان پرسیدند : گروهی دارای مال و ثروت بسیارند و عده ای سخت در تنگنایند بطوری که زکات هم ، در امورشان گشایش نمی دهد . آیا درست است که در دوره قحطی و سختی ، عده ای سیر و عده ای دیگر در گرسنگی به سر برند ؟ امام صادق (ع) فرمودند : مسلمانان با هم برادرند نباید به یکدیگر ستم روا داشته و همدیگر را خوار دارند نباید به محرومیت همدیگر راضی باشند ، مسلمانان باید در این راه تلاش کنند ، با هم

بکوشند و با یکدیگر مرتبط باشند و همدیگر را یاری نمایند و با نیازمندان ،
غمخوارگی کنند و به آنها کمک برسانند (۴۷)

و - علاوه بر مسؤولیت متقابل همگانی امت اسلامی ، دولت نیز در تأمین
اجتماعی افراد جامعه مسؤولیت دارد. و این مسؤولیت منحصر به مسلمانان نیست لذا
افرادی که در قلمرو دولت اسلامی زندگی می کنند اگر به علتی مانند پیری نتوانند کار
کنند هزینه زندگیشان از بیت المال اسلامی تأمین می شود. از علی (ع) نقل شده است که
امام (ع) بر پیر مردی در مانده گذر کرد که گدایی می کرد حضرت (ع) پرسید این چه
وضعی است ؟ پاسخ داده شد شخصی نصرانی است . امام (ع) فرمود تا وقتی جوان
بوده از او کار کشیدید ، اینک که پیر و در مانده شده طردش کرده اید مخارج او را از بیت
المال بپردازید . (۴۸)

ز - کمک به زیان دیده ، در فرهنگ اسلامی توجه و کمک به زیان دیده مورد تأکید قرار
گرفته است نمونه ای از آن که مورد تأکید و تشویق پیامبر اسلام (ص) قرار داشت ،
پیمان «حلف الفضول» است .

حلف الفضول پیمانی بود که پیامبر اسلام (ص) قبل از رسالتش در آن شرکت
نمود و بعد از رسالت از آن باشکوه و با عظمت یاد نمود و فرمود : (لقد شهدت حلفانی
دار عبدالله بن جدعان لودعیت الی مثله لاجبت و مازاده الاسلام الا تشدید) (۴۹)

سخن پیامبر در مورد آن پیمان نشانگر این امر است که اسلام از هر نوع پیمانی
که در جهت حمایت از زیان دیده باشد و مفهوم حمایتی و امنیت شغلی و آرامش خاطر
را فراهم سازد استقبال و از آن حمایت می کند .

نمونه دیگر ، فرازی از نخستین عهدنامه بین مسلمانان است که پیامبر اسلام
(ص) در ابتدای هجرت به مدینه ، آن را به عنوان اولین برنامه حکومت اسلامی ، اعلام
نمود : در آن معاهده این جمله آمده است (ان المؤمنین لا یترکون مفرحاً * بینهم ان

* - وازه مفرح در زبان عربی هم به معنای انسان شاد به کار می رود و هم به معنای شخصی که در نتیجه بدهی اندوهگین
باشد .

يعطوه بالمعروف في فداء او عقل) (۵۰) همه و مثل خفته به خفته او به خفته
 (یعنی مؤمنان نباید هیچ فردی را که در اثر فشار قرض از پا در آمده است به حال خود واگذارند و بر اساس عدالت و نیکوکاری در ... آزادی اسیران و پرداخت دیه و خونبها به او کمک نمایند.)

علاوه بر آنچه ذکر شد روایات فراوانی نیز در مورد اصل کفالت همگانی و توجه به نیاز مندان و زیاندیدگان در جهت تقویت احساس دینی و انگیزه‌های عاطفی و ایجاد مسؤولیت متقابل همگانی وارد شده است، (۵۱) مفاد این احادیث به گونه‌ای عام است هر نوع عمل و قراردادی را که تأمین کننده جهات و اهداف فوق باشد شامل می‌شود.

ح - در حقوق اسلامی، مواردی وجود دارد که با مقایسه آنها با عقد بیمه می‌توان، پیشینه بیمه را در فقه اسلامی دریافت. اگر بیمه را به معنای تخفیف و برداشتن خسارت از دوش فرد زیان دیده و توزیع آن بر عهده سایر افراد بدانیم و دیگر اینکه تضمین پرداخت خسارت در قبال بهره‌مندی مادی یکی از جنبه‌های اصلی بیمه باشد، بدین معنا، کسی که پرداخت خسارتی را متحمل می‌شود در ازای آن از حقی مادی بهره می‌گیرد می‌توان مراتب ارث در بخش میراث را با ضمان عاقله در مبحث دیات مقایسه نمود.

از این مقایسه دریافت می‌شود که نوعی هماهنگی بین این دو حکم فقهی یعنی (ارث) و (دیه) وجود دارد و نوعی بیمه متقابل در سطحی محدود در آن اندیشیده شده است به این معنا حمایتی که از عصبه در ارث بری می‌شود در مقابل تعهدی الزامی و قهری است که در ضمان عاقله، عصبه ملزم به پرداخت دیه (خسارت مقتول) از جانب قاتل هستند. (۵۲)

ط - نمونه دیگر از پیشینه بیمه در حقوق اسلامی، عقید ضمان جریره است، ضمان به معنای تعهد و عهده دار شدن است و منظور از جریره در این اصطلاح، جنایت است. جنایت را از آن جهت جریره گفته‌اند که عقوبت را به سوی جانی می‌کشاند.

ضمان جریره یا عقد موالات عبارت از این است که: کسی با رضایت و میل خویش با دیگری پیمان می‌بندد و او را نسبت به خویش متعهد می‌سازد تا ضامن

جنایات و خطاهای احتمالی او شود در صورت سر زدن جنایت خطایی از ناحیه او که موجب ضرر و زیان به جان و مال دیگری شود، ضامن طبق این عقد، خسارت‌های حاصله از ناحیه او را، جبران و دیه مقتول را به ولی آن یا خود مجروح پردازد و شرط کند از او میراث برد، ضامن در قبال این تعهدی که می پذیرد از او ارث می برد اما مضمون از ضامن ارث نمی برد مگر آنکه او نیز متقابلاً ضامن شود یعنی هر دو ضامن یکدیگر شوند. مشروعیت ضمان جریره به لحاظ حکم فقهی از جهت مستندات روایی و فتوایی مورد اختلاف فقیهان نیست، بلکه صحت آن اجماعی است. (۵۳)

ضمان جریره نمونه روشنی از بیمه متقابل در حقوق اسلامی است گرچه تحت عنوان (بیمه) شناخته و خوانده نمی شود.

ی - در فقه اسلامی، بحثی وجود دارد به نام (عمری) و (سکنی) و (رقبی) که سابقه‌ای پیش از اسلام دارد (عمری) چنین بوده است که فردی خانه‌اش را به دیگری واگذار می کرده و چنین می گفته: (این خانه مال تو مادامی که زنده‌ای یا زنده‌ام). (۵۴)

حق عمری با اندکی تغییر نسبت به آنچه قبل از اسلام بوده، در فقه اسلامی پذیرفته شده و معمولاً در فقه اسلامی در مباحث مربوط به وقف از آن بحث می شود.

با توجه به معنای (حق عمری) نوعی حق انتفاع نسبت به ملک است و به موجب عقد یا شرایط ضمن عقدی مانند بیع و صلح، از طرف مالک به مدت عمر خود یا عمر منتفع و یا عمر شخص ثالث این حق انتفاع به دیگری واگذار می شود. مثلاً چنانچه فردی دارایی خود یا بخشی از آن را به عقد عمری مصالحه نماید، فقهاء چنین عقدی را صحیح می دانند صلح به شرط عمری به نوعی از بیمه مانند بیمه عمر شباهت دارد به همین جهت برخی از حقوقدانان، بیمه عمر را با حق عمری یا نفقه مادام العمر مورد مقایسه قرار داده و آن را راهی برای مشروعیت، عقد بیمه عمر می دانند. (۵۵)

همچنین در قانون مدنی ایران که مقتبس از فقه اسلامی است در بخش صلح، مواد (۷۶۸) و (۷۶۹) به مصالحه‌ای اشاره می کند که شباهت به بیمه عمر به نفع شخص ثالث دارد.

آنچه در این بخش به آن اشاره شد اصول و مبانی کلی در اندیشه دینی است که در درون ساختار اجتماعی نظام اسلامی از جایگاه ارزشمندی برخوردار است و می تواند مبانی عقد بیمه نیز قرار گیرد چون ماهیت نظام بیمه‌ای با این مبانی سازگاری و انطباق دارد. از این رو فقیهان شیعه، بیمه را مشروع می دانند و اختلاف نظر ایشان در

جنبه شکلی عقد بیمه است نه در اصل و ماهیت عقد بیمه.

۱-۵- اولین پرسش فقهی در مورد بیمه

اولین فقیهی از دانشمندان اهل سنت که در مورد بیمه اظهار نظر نموده، محمدبن عبدالعزیزبن عابدین دمشقی معروف به ابن عابدین (متولد ۱۱۹۸، متوفی ۱۲۵۲ هـ.ق) است وی یکی از فقهای نامدار مذهب حنفی است و صاحب کتابهای معروف (حاشیه ابن عابدین) در پنج جلد و (الرسائل) در چندین جزء می‌باشد. وی بحث (بیمه) را در کتاب جهاد باب (المستأمن) متعرض شده است قبل از وی کسی متعرض بحث فقهی از بیمه نشده است (۵۶) زیرا بیمه به عنوان یک نظام جدید و قرار داد نو قبل از قرن سیزدهم هجری در کشورهای اسلامی ناشناخته بوده است در دورانی که رابطه تجاری بین شرق و غرب در پی انقلاب صنعتی اروپا رواج یافت نظام بیمه‌ای نیز همراه با کالاهای وارداتی و رواج تجارت بین اروپا و کشورهای شرقی و اسلامی در سرزمینهای اسلامی مطرح شد و به عنوان یک مسأله مستحدث مورد پرسش از فقیهان قرار گرفت.

اولین فقیهی از فقیهان شیعه که پیرامون حکم بیمه اظهار نظر نموده و راه حل شرعی برای بیمه (صلح به شرط ...) ذکر کرده است. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی (متوفی ۱۳۲۷ هـ.ق ۱۲۸۹ هـ.ش) فقیه نامور شیعه صاحب کتاب معروف (العروة الوثقی) است. وی در پاسخ دو سؤال که یکی راجع به بیمه حمل و نقل و اموال، و دیگری بیمه عمر و آتش سوزی است راجع به معامله بیمه اظهار نظر نموده است. چون در متن سؤال، برخی نکات به لحاظ تاریخی و رواج بیمه قابل تأمل است ترجمه متن سؤال از ایشان در اینجا ذکر می‌شود.

سؤال - پرسش درباره بازرگاناتی است که به هندوستان می‌روند و اجناسی را می‌خرند در آنجا کسانی هستند که اموال ایشان را در حمل و نقل به وطن‌شان در مقابل اجرت معلومی مثلاً "صدی دو (۲٪) یا صدی سه (۳٪) نسبت به ارزش کالا، ضمانت می‌کنند بدینگونه اگر تلف و خسارتی به اموالشان رسید قیمت آن را به صاحبان کالا می‌پردازند. آیا این عمل جایز و حلال است؟ آیا در این کار بی‌اعتمادی بر خداوند و

تکیه بر مخلوق در حفظ مال نیست؟ لطف نموده از علمی که خداوند به شما آموخته بهره مندمان فرماید خداوند به شما اجر دهد. این عمل را به اصطلاح خودشان (بیمه) می نامند. (۵۸)

چون پاسخ ایشان جنبه فقهی و حقوقی دارد و از مجال این بحث (پیشینه بیمه) خارج است پاسخ فقهی نامبرده را در اینجا نمی آوریم.

این پرسش از چند جهت که مربوط به بحث ما یعنی پیشینه بیمه است قابل توجه می باشد که به تحلیل آن می پردازیم.

این پرسش به لحاظ محل پیدایش و زواج بیمه و معنای آن قابل توجه است.

الف - از سوال فوق فهمیده می شود که هندوستان اولین کشور شرقی بوده که بیمه در آن رواج و گسترش یافته به گونه ای که تا پایان جنگ جهانی دوم، حدود سیصد شرکت بیمه خصوصی خارجی در هندوستان فعالیت داشتند با توجه به اینکه هندوستان مستعمره انگلیس بود، شرکت های بیمه ای در هندوستان به روش بیمه انگلیسی اداره می شده است و در این دوره هنوز در ایران به عنوان یک مسأله جدید و مورد ابتلاء مطرح نبوده است تا از حکم فقهی آن سؤال کنند.

ب - برداشت اولیه از واژه (بیمه) ضمانت است زیرا در متن سؤال جای تعبیر از بیمه، این که (سلامتی اموال بازرگانان را ضمانت می نمایند)* در متن سؤال آمده است و در پایان سؤال می گوید این عمل (تضمینی اموال و عمر) را اصطلاحاً "بیمه می نامند. یعنی برداشت از واژه (بیمه) مفهوم ضمانت است، عبارت دیگر بیمه و تضمین با یکدیگر مترادفند.

ج - نظر برخی لغت نویسان که در بخش اول این مقاله بدان اشاره شد، تأیید می شود که می گفتند، (بیمه) از ریشه (بیما) لغت اردو و به معنای ضمانت اشتقاق یافته است. به مناسبت نقل این پرسش فقهی که سابقه بحث فقهی از عقد بیمه را در تاریخ فقه اسلامی و شیعه نشان می دهد، یادآوری می شود که فقیهان شیعه پس از سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عقد بیمه را از جنبه های فقهی و شرعی با تکیه بر منابع فقه و مبانی حقوق اسلامی مورد توجه قرار داده و عموماً با ارائه راه حل های فقهی به

* - در متن سؤال جای بیمه چنین آمده است (بضمنون سلامة اموالهم) و (بضمنون اعمارهم).

صحت عقد بیمه فتوا داده‌اند گرچه راههایی که پیموده‌اند با یکدیگر متفاوت است.

نتیجه‌گیری

شواهد و نمونه‌های تاریخی از بیمه ابتدایی گویای این واقعیت است که بیمه مانند سایر نهادهای اقتصادی و اجتماعی و سیاسی جامعه بشری، در نیازهای اساسی مانند نیاز به ایمنی و احساس جمع‌گرایی و مشارکت در کارهای نیک و انسانی، ریشه دارد و برخی از اصول و اهداف بیمه مانند کمک به زیان‌دیده و توزیع خسارت بر دوش اعضای فامیل یا صنف و گروه نزد ملت‌ها و دولت‌ها بدون اینکه بیمه و معادل آن نامیده شود و برداشته است.

بحث و بررسی تاریخی از سیر پیدایش بیمه و رواج آن و تبیین خاستگاه بیمه در نیازهای اولیه بشر و جایگاه آن در فرهنگ دیرینه انسانها و مطلوبیت اهداف بیمه در آموزه‌های دینی، بیانگر این امر است که بیمه نهادی اصیل و مطلوب و عقلایی است. اثبات عقلایی بودن بیمه در استدلال بر مشروعیت و صحت عقد بیمه از دیدگاه فقه و حقوق اسلامی اهمیت بسزایی دارد. چون از جمله شروط اساسی صحت عقود و قراردادها از نظر فقه و حقوق اسلامی این است که مورد عقد و قرارداد باید کاری عقلایی و مفید باشد.

مقاله (زمینه‌های پیدایش و پیشینه بیمه) علاوه بر اینکه مشتمل بر بیان مسائل خاص تاریخی در این موضوع می‌باشد گویای این واقعیت نیز هست که از زمانی که بیمه شناخته شد عقلاً و خردمندان آن را کاری مطلوب دانسته‌اند از این رو بیمه مراحل توسعه و پیشرفت را پیموده و در زندگی اجتماعی و اقتصادی انسانها جایگاه خاصی را به دست آورده است.

منابع و یادداشتها

- ۱- ماده (۱) قانون بیمه ایران، مصوب ۷ اردیبهشت ۱۳۱۶ هـ ش
- ۲- عرفانی، توفیق: قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران، انتشارات کیهان، چاپ اول، ۱۳۷۱، تهران، ص ۹، از مجموعه ایرانشهر، جلد ۲ چاپ سال ۱۳۳۳ شمسی نقل کرده است.
- ۳- قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران ص ۷
- ۴- مشیری: مهشید: فرهنگ زبان فارسی، سروش، چاپ اول ۱۳۷۱، تهران، صفحه ۱۵۹،
- فره وشی، بهرام: فرهنگ زبان پهلوی، ۱۳۵۲ تهران، ص ۹۸
- ناظم الاطباء: فرهنگ نفسی، خیام، ۱۳۴۳، تهران، ذیل بیمه
- داعی الاسلام، سید محمد: فرهنگ نظام، دانش، ۱۳۶۲، تهران ذیل همان
- ۵- دهخدا، علی اکبر: لغت نامه، دانشگاه تهران، چاپ اول از دوره جدید ۱۳۷۲، تهران ذیل بیمه
- ۶- معین، محمد: فرهنگ فارسی، امیر کبیر، ۱۳۶۴، تهران، ذیل لغت
- ۷- مشیری، مهشید: فرهنگ زبان فارسی، جلد اول، ص ۱۶۰، ذیل لغت
- قریب، محمد: واژه های نوین، مروی، چاپ پنجم، ۱۳۷۲، تهران، ذیل لغت
- ۸- ابن منظور، جمال الدین: محمد بن مکرّم: لسان العرب، دارالصادر، جلد ۱۳، بیروت، واژه (امن)
- ۹- جلیل قسطو، المحامی: التأمین نظریه و تطبیقا، دارالصادق، بیروت ذیل لغت
- ۱۰- حکیم، سید محسن: منهج الصالحین، لطفی، چاپ چهارم، ۱۳۵۳، تهران، ذیل لغت
- ۱۱- دهخدا، لغت نامه: ذیل لغت، معین، محمد، فرهنگ فارسی، ذیل لغت
- عمید، حسن: فرهنگ لغت، انتشارات امیر کبیر، چاپ نهم، ۱۳۷۲، تهران، ذیل لغت
- طالب، مهدی: تأمین اجتماعی، آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸ ص ۲۰
- بیمه مرکزی ایران، فصلنامه، شماره ۳، سال ششم، ص ۲۶
- ۱۲- میرزا بیگی، علی: نقش نیازهای روانی، اطلاعات، چاپ چهارم ۱۳۷۲، تهران ص ۹
- ۱۳- سیف، علی اکبر: روانشناسی پرورشی، انتشارات آگاه، چاپ هفدهم، ۱۳۷۶، تهران ص ۳۴۱، ۳۴۲
- ۱۴- شیبانی، احمد علی: کلیات علم بیمه، انتشارات زیبا، ۱۳۵۲، تهران، ص ۱۰
- ۱۵- الدسوقی، محمد: التأمین و موقف الشریعة الاسلامیة منه، بیروت، ۱۳۷۸ هـ ق، ص ۱۱
- ۱۶- عرفانی، توفیق: قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران، کیهان، ۱۳۷۱، ص ۱۴
- ۱۷- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه: درآمدی بر حقوق اسلامی، سمت، چاپ اول، ۱۳۶۸، تهران ص ۳۷

- ۱۸- شیبانی، احمدعلی: کلیات علم بیمه، ص ۱۰
- عرفانی، توفیق: قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران، ص ۱۴
- ۱۹- شیبانی، احمد علی: تاریخچه پیدایش و تحول بیمه، پلی کپی انتشارات دانشگاه ملی (جزوه درسی) (موجود در کتابخانه آستان قدسی رضوی)
- ۲۰- مصاحب، غلامحسین: دائرةالمعارف، مؤسسه فرانکلین، جلد اول- ص ۴۹۴
- جلیل قسطو، المحامی: التأمين نظريه و تطبيقاً، ص ۱۱- موجود در کتابخانه آيةالله مرعشی (قم)
- ۲۱- خامنه‌ای، سید محمد: بیمه در حقوق اسلام: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، سال ۱۳۵۹، ص ۱۱
- شیبانی، احمد علی: کلیات علم بیمه، ص ۱۲
- ۲۲- جلیل قسطو: التأمين نظريه و تطبيقاً، ص ۱۲
- ۲۳- عرفانی، توفیق: قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران، ص ۱۹
- دسوقی: التأمين و موقف اشريعه الاسلاميه منه، ص ۱۱
- ۲۴- سنه‌وری، عبدالرزاق: الوسيط فی شرح القانون المدني، داراحياء التراث العربي جلد (۲) جزء (۷)، بیروت، ۱۰۶۹
- ۲۵- اسبوع الفقه الاسلامی: دمشق، شوال، ۱۳۸۰، ص ۳۹۴
- ۲۶- بیمه مرکزی ایران، فصلنامه صنعت بیمه، سال دوازدهم، شماره ۴۵- بهار ۱۳۷۶ ص ۷۰
- شیبانی، احمد علی: تاریخچه پیدایش و تحول بیمه (جزوه درسی) ص ۴
- ۲۷- فصلنامه صنعت بیمه، شماره ۴۵، ص ۷۹
- شیبانی، احمد علی: کلیات علم بیمه، ص ۱۰۰
- ۲۸- مصاحب، غلامحسین: دایرة المعارف جلد (۱) ص ۴۹۴
- دستباز، هادی: اصول و کلیات بیمه‌های اشخاص، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ اول، ۱۳۷۲، تهران، ص ۱
- ۲۹- شیبانی، احمد علی: کلیات علم بیمه، ص ۴۰
- ۳۰- دهخدا، علی اکبر: لغت نامه، (از دوره جدید)، ذیل لغت
- ۳۱- شیبانی، احمد علی: تاریخچه پیدایش و تحول بیمه، ص ۲۱۷
- فصلنامه بیمه مرکزی ایران، سال ۴ شماره (۱) (۱۳۶۸)
- ۳۲- تاریخچه پیدایش و تحول بیمه، ۲۱۹، ۲۲۰
- ۳۳- کیهان، روزنامه، شماره ۱۳۸۱۸، مورخ ۱۳۶۸/۱۱/۲، ص ۵

- ۳۴- دهخدا، علی اکبر: لغت نامه، جلد (۳) ص ۴۵۸۸
- ۳۵- طالب، مهدی: تأمین اجتماعی، انتشارات آستان قدس رضوی، ص ۲۲۵
- ۳۶- تاریخچه پیدایش و تحول بیمه (شیبانی) ص ۲۱۸
- ۳۷- بیمه مرکزی ایران، مجموعه قوانین بیمه‌ای، چاپ سوم، تهران، ص ۴۱ و ۴۲
- ۳۸- بیمه مرکزی ایران، فصلنامه، سال (۶) شماره (۳) مقاله سیر و تحولات قوانین بیمه‌ای در ایران
- ۳۹- کیهان، روزنامه شماره ۱۳۸۱۸، مورخ ۱۳۶۸/۱۱/۲، ص ۵
- ۴۰- بیمه مرکزی ایران، مجموعه قوانین بیمه‌ای، ص ۳۱ و ۳۲
- ۴۱- محدث نوری: مستدرک الوسائل، جلد (۱۲) ص ۸۸، حدیثی را به این مضمون نقل می‌کند:
«فالناس بنو آدم خلق من تراب» و در جلد ۱۱ ص ۲۶۷ نقل می‌کند: کلکم بنو آدم... و همچنین نقل این حدیث از پیامبر مشهور است.
- ۴۲- حر عاملی: وسائل الشیعه، جلد ۱۱، ص ۵۵۹، برای نمونه یک حدیث نقل می‌شود، عن ابی عبدالله (ع) قال: «من لم یهتم بامور المسلمین فلیس بمسلم» همچنین روایاتی که بر اهتمام ورزیدن در رفع گرفتاری مصیبت دیدگان، تأکید دارد در جلد ۱۱، وسائل الشیعه، از ص ۵۲۱ الی ۶۰۰، نقل شده است مضمون کلی این روایات کمک ورزیدن به نیازمندان در رفع سختی و گشایش نمودن نسبت به گرفتاریها و مشکلات ایشان است.
- ۴۳- قرآن کریم، سوره مائده آیه ۱۳ «تعاونو علی البر والتقوی»
- ۴۴- صدوق، ابو جعفر: محمد بن علی بن الحسین، خصال، چاپ چهارم، انتشارات نشر اسلامی، قم، سال ۱۴۱۴ ق، ۳۴
- «عن علی (ع) قال رسول الله (ص): نعمتان مکفورتان: الامن و العافیة،
- ۴۵- قرآن کریم، سوره نور ۵۴
- ۴۶- قرآن کریم، سوره ایلاف، آیه (۳)
- ۴۷- حر عاملی: وسائل الشیعه، جلد ۱۱ ص ۵۹۷
- ۴۸- حر عاملی: وسائل الشیعه، جلد ۱۱ ص ۴۹
- ۴۹- آیتی، محمد ابراهیم: تاریخ پیامبر اسلام، دانشگاه تهران، چاپ چهارم، ۱۳۶۶، ص ۶۶
- ابن هشام، السیره النبویه، جلد (۱) ص ۱۴۰ و ۱۴۱
- ۵۰- احمدی میانجی: مکاتیب الرسول، المطبعة العلمیة، قم، ۱۳۳۹ ش، ص ۲۴۶
- ۵۱- وسائل الشیعه، جلد ۱۱، (ابواب فعلی المعروف)

۵۲. جمالزاده ، احمد: نظری فقهی به مسأله بیمه ، مجله علوم انسانی دانشگاه سیستان ، شماره (۱) سال ۱۳۷۴ ص ۴۴ و ۴۶

۵۳. محقق حلی: شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام ، اسماعیلیان ، قم ۷ چاپ سوم ۱۳۷۳ جلد (۳) ص ۳۶

۵۴. حسینی زبیدی ، سید مرتضی: تاج العروس ، دارالاحیاء التراث العربی ، جلد ۳ - ص ۴۲۱

۵۵. عرفانی ، توفیق: قرار داد بیمه در حقوق اسلام و ایران ، ص ۲۲۷

۵۶. زرقاء ، مصطفی احمد: نظام التامین حقیقة والرأی الشرعی فیہ ، موسسة الرساله ، بیروت ۱۴۰۴، ص ۲۲

۵۷. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: سؤال و جواب ، مرکز نشر علوم اسلامی ، چاپ اول ۱۳۷۶ ، تهران ۱۸۸ ، (این کتاب به اهتمام دکتر سید مصطفی محقق داماد تجدید چاپ شده است).

۵۸. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۵۹. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۰. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۱. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۲. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۳. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۴. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۵. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۶. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۷. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۸. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۶۹. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۰. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۱. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۲. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۳. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۴. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۵. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۶. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۷. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۸. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۷۹. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۰. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۱. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۲. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۳. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۴. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۵. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۶. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۷. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۸. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۸۹. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۰. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۱. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۲. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۳. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۴. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۵. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۶. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۷. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۸. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۹۹. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸

۱۰۰. طباطبایی یزدی ، سید محمد کاظم: تفسیر المیزان ، دارالکتاب ، قم ۱۳۷۸